

SAKRALNI SADŽAJI U SALONI IZVAN GRADSKOGA CRKVENOG SREDIŠTA

Uvod

U prošlom smo broju pisali o gradskom crkvenom središtu Salone i njegovim brojnim sakralnim sadržajima. Ali i unutar gradskih zidina, o čemu ćemo pisati u ovome nastavku, ima još mnogo bazilika, oratorija i ostalih kulturnih mjesta. Za neke je, unatoč neznatnim ostacima, utvrđeno njihovo postojanje, ali se mnoge tek naslućuju po pronađenim fragmentima koji su mogli biti doneseni i s nekoga drugog mjesta. Mnoge su sakralne zgrade, i one koje su to postale prenamjenom, netragom nestale u razaranjima, kasnijim razgradnjama i uporabom kamena u druge svrhe ili su njihove ostatke prekrile naplavine rijeke Jadro. Najčešće su preostali samo tragovi temelja, a za preciznije utvrđivanje nedostaju i temeljitija arheološka istraživanja. Jer u Saloni se, nažalost, iako je riječ o najvećem i najpoznatijem hrvatskom arheološkom nalazištu, redovito istražuju glavna i odavno poznata nalazišta, a ostala, koja su uglavnom u privatnom vlasništvu, prepuštena su

SACRAL FACILITIES OUTSIDE OF THE SALONA'S URBAN CHURCH CENTRE

Numerous basilicas, oratories and other church facilities used to exist even outside of the urban church centre of Salona. Although the quantity of such facilities is quite astonishing, many basilicas have been preserved in traces only, and for many it has not been properly established whether they actually existed or not. For facilities whose existence is undisputed, and whose remains still lie buried under the ground, it can be said that they were enormous in size, which is especially true for the basilicas known as basilica occidentalis, basilica orientalis, and basilica iuxta portum. For a long time, one of them was believed to belong to the Arian hill church type, principally because it has a separate baptistery, and as it was believed that episcopal towns have one baptistery only. Other church facilities or smaller churches or oratories were erected either within the amphitheatre and thermae, or within profane or sacred facilities situated at the forum. Unfortunately, all these facilities are now inaccessible, principally because they are located on private agricultural land, as most of the archeologically interesting area of Salona is privately owned.

zaboravu i dodatnom uništavanju. Tome su nerijetko pridonijela i negdašnja nestručno obavljena istraživanja.

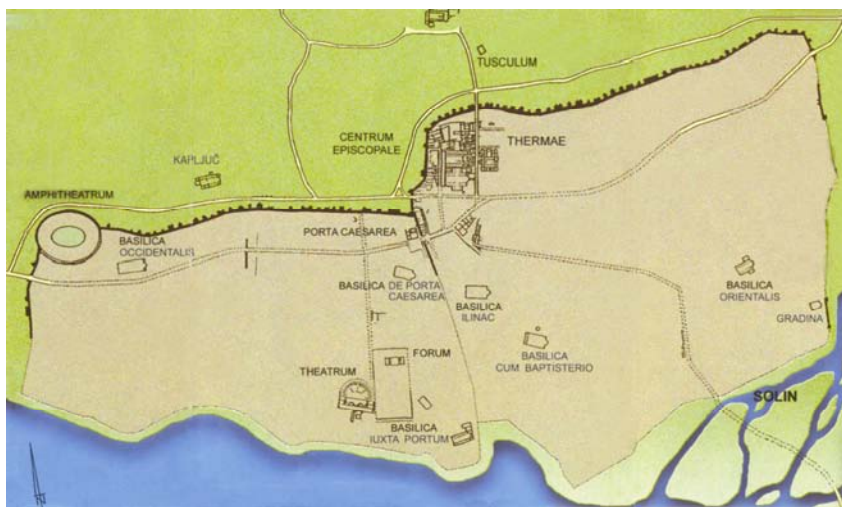
Ipak u Saloni imamo mnoštvo poznatih sakralnih građevina postojanje kojih je utvrđeno s više ili manje vjerojatnosti. Njihova brojnost gotovo zbunjuje, ali neke su od njih sakralnu namjenu imale samo kratko vri-

jeme ili tek privremeno još u doba dok je kršćanstvo bila zabranjena religija. Neke su nastale prenamjenom prijašnjih građevina posvećenih brojnim rimskim ili istočnim kultovima, a neke nisu to nikada ni bile već je njihova sakralna namjena samo pretpostavljena prema neznatnim ostacima ili tragovima temelja.

Bazilike s utvrđenim postojanjem

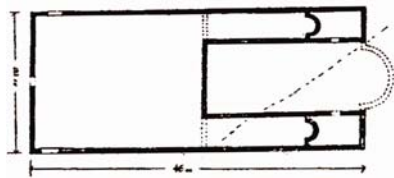
Bazilika "occidentalis"

Bazilika koja je smještena na krajnjem zapadnom dijelu gradske jezgre *Urbs occidentalis*, pa je upravo po tome i nazvana – bazilika "occidentalis". Nalazi se nedaleko amfiteatra, a pronađena je u prvoj polovici 19. st. i tada je dobrim dijelom i uništena. Nakon revizijskoga zahvata 1930. kada ju je tek djelomično otkopao, Dyggve je opisao oskudnim tekstom. Stoga je o njoj jedina prava informacija tlocrt koji je izrađen tijekom istraživanja. Budući da je to crtež s punim, šrafiranim i iscrtanim linijama, nije sasvim jasno

Položaj nekih bazilika unutar zidina Salone

radi li se u nekim detaljima o pretpostavljenoj rekonstrukciji ili o ostacima uništene građevine. Sve je to nemoguće utvrditi jer su tragovi crkve danas pod zemljom.

Tlocrt bazilike „occidentalis“

Prema crtežu može se zaključiti da se radi o izduženoj građevini (46 x 20,2 m), podijeljenoj na dvije pod-

izgrađena za približno dva stoljeća prije nego što je to postalo omiljeno tlocrtno rješenje troapsidalnih srednjovjekovnih crkava na Zapadu. Jer s obzirom na povijest Salone, najranije je mogla biti izgrađena u drugoj polovici 6. st. S obzirom da je Dyggeov tlocrt snimka temeljnih zidova sačuvanoga sjeverozapadnog dijela i ostatka nadopunjenog na temelju simetrije, sasvim su nerazjašnjena neka bitna pitanja tlocrtna organizacije – apsida, veza središnjega i bočnih prostora i duljina južnoga zida. Postoje prijedlozi [2] da bi zbog brojnih nejasnoća valjalo napraviti

drukčiju tlocrtnu rekonstrukciju, prema kojoj bi se crkva sastojala od središnjega apsidnog prostora i bočnih prigradnji što stvaraju dojam lažne trobrodnosti. No to bi moglo razriješiti samo jedno temeljito revizijsko istraživanje [1], [3], [4].

Bazilika u blizini Porta Caesarea

Na temelju antičkih ulomaka i ranokršćanskih natpisa koji su se pronalazili u blizini najstarijih gradskih vrata, don Frane Bulić pretpostavio je postojanje ranokršćanske bazilike. U istraživanjima koja su obavljena južno i nadomak *Porta Caesarea*, zatečeni su temeljni zidovi građevine, a potom i nadvratnik s monogramima salonitanskih biskupa Honorija, Antonija i Januarija s kraja 5. i početka 6. st. Nakon toga je u blizini pronađen i prag južnih vrata i to je povezano s prijašnjim nalazima. Stoga je Bulić pretpostavio da svi pripadaju nekoj građevini koju valja dovesti u vezu sa salonitanskim biskupima, iako nije bio siguran radi li se o zdanju sakralne namjene [5].

Na istom je položaju naknadno pronađen mramorni plutej s reljefom križa u kružnom okviru i to je povezano s Bulićevim nalazima. Vjerojatno je to konačno razriješilo Bulićevu dvojbu oko namjene građevine. Čini se da je riječ o gotovo tipičnoj izduženoj trobrodnoj crkvi s polukružnom apsidom [3], [4], [6].

Kameni ostaci u blizini amfiteatra na mogućem položaju bazilike „occidentalis“

jednake cjeline, i da je središnja dvorana istočnoga dijela vjerojatno završavala polukružnom apsidom. Sjeverne i južne bočne prigradnje završavaju malim oblim apsidama koje ih dijele na dulji i kraći začelni prostor, vjerojatno pastoforij. Zapadnom dijelu građevine pripada cjelovit i gotovo kvadratni prostor sa srednjim ulazom na pročelju i sa dva sporedna otvora u pobočnom sjevernom i južnom zidu [1].

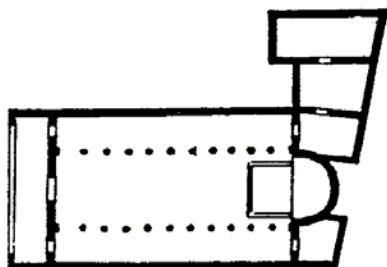
Ako bi to zaista bio njezin stvarni izgled, "zapadna" bi bazilika bila

Porta Caesaria

Bazilika "iuxta portum"

Bazilika koja je smještena uz jugoistočni rub *Urbs occidentalis*, neposredno uz južni gradski bedem i antičku luku te jugozapadno od foruma,

Bazilika „iuxta portum“ (prema Dyggveu)

slučajno je otkrivena 1923. Naknadnim je sondažnim istraživanjima Ejnar Dyggve uspio rekonstruirati osnovni tlocrt, ali i prijašnje arheološke ostatke jer je crkva bila podignuta nad manjim i davno napuštenim antičkim termama. On drži da je ta takozvana "lučka crkva" izgrađena u 5. st., upravo u vrijeme punoga procvata salonitanskoga graditeljstva i gradnje sličnog tipa bazilike. Bila je to uzdužna trobrodna građevina s polukružnom apsidom na istočnoj strani i pravokutnim nartekсом na zapadnom pročelju te pomoćnim prostorijama sjeverno i južno od apsida. Njezine su približne dimenzije 18,19 x oko 30 m [1], [3], [4].

Neznatno se sačuvani ostatci danas teško mogu uočiti.

Bazilika Ilinac

Unutar dijela grada *Urbs vetus*, nedaleko od položaja "Pet mostova" koji je jedna od najpopularnijih salonitanskih atrakcija (radi se zapravo o mostu preko negdašnjega rukavca rijeke Jadro što je tekao kroz središte grada), jugoistočno od *Porta Caesarea*, Dyggve je otkrio slabo očuvane graditeljske tragove jedne crkve. Prema tim je ostacima naslutio trobrodnu baziliku s prostranim nartekсом na zapadnoj i apsidom na istočnoj strani koja je sada skrivena ili potpuno uništena pod poljskim pu-

teljkom. Među ruševinama je pronađen i dio crkvene pregrade (pluteja) koji je naknadno prošupljen i rabljen kao prozorska tranzena. Može se pretpostaviti da je bazilika Ilinac (koja je ime dobila prema predjelu u kojemu se nalazi) bila povezana s lokalitetom "Pet mostova", gdje nešto sjevernije arheološki tragovi upućuju na stambenu radioničku četvrt, u kojoj se intenzivno živjelo u kasnoantičkom razdoblju. Među sitnim kamenim ostacima pronađen je i križem ukrašen ulomak ručke kamene vaze [1], [3.]

Lokalitet „pet mostova“

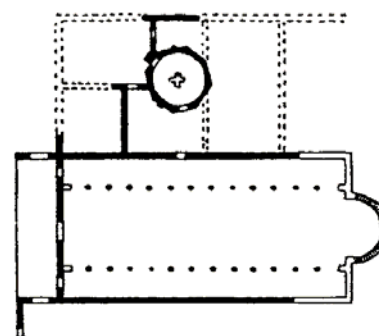
"Arijanska" bazilika s baptisterijem

Kad je 1931. na jugozapadnom kutu dijela grada *Urbs orientalis* i nado mak antičke luke otkriven neobičan kompleks bazilike s krstionicom, arheološka su javnost i istraživač Ejnar Dyggve bili posebno iznenađeni. Tada se naime vjerovalo da je krstionica isključivo pravo biskupske crkve, a krstionica je postojala i unutar gradskoga crkvenog središta. S obzirom da se i u drugim biskupskim gradovima pojavljivalo više krstionica, to se najčešće tumačilo

postojanjem različitih vjerskih zajednica. Stoga je i Dyggve pristao uz tu teoriju i pripisao drugi salonitanski krstionički sklop arijanskoj istočnogotskoj zajednici [1].

Učinilo mu se da je ta građevina slična onima koje su se gradile pod utjecajem toga učenja koje je izazvalo jednu od najdubljih crkvenih i teoloških kriza u ranokršćanskom razdoblju – od 4. do 7. st. Arije (260.-336.) se rodio i djelovao u Aleksandriji. Pod utjecajem Aristotelove filozofije u svojim je propo-

vijedima, pismima, pjesmama i spisima zastupao tzv. subordinacijsku kristologiju prema kojoj Sin Božji (Krist) nije suvječan i istobitan s

Tlocrt „arijanske“ bazilike s krstionicom

Bogom Ocem, a time je drugačije tumačio i postojanje Duha Svetoga. Arijanizam je prvi put osuđen na sinodi u Aleksandriji, a potom i na Prvom općem nicejskom saboru (325.). Arije je izopćen i prognan u Ilirik u koji je prenio svoje učenje i pridobio mnoge pristaše. Središte mu je bilo u Sirmiju. Arijanizam je za cara Konstancija (337.-361.) bio zahvatio kršćanski Istok i Zapad, a poseban je odjek imao za seobe naroda, osobito među Ostrogotima i Vizigotima. Čak se arijanizam neko vrijeme držao službenom gotskom religijom.

Kako ostatci crkve nisu otkriveni u cijelosti, mnogi su sadržaji te crkve osim krstionice samo naslućeni. Stoga nije određen precizan tlocrt "arijanske" bazilike. Bila je to uzdužna trobrodna građevina, manjih dimenzija od gradske biskupske crkve kojoj je vrlo slična, s polukružnom apsidom na istočnoj i trodijelnim ulazom na zapadnoj strani, gdje se pred pročeljem vjerojatno prostirao narteks, na čijem su južnom dijelu uočene različite prigradnje.

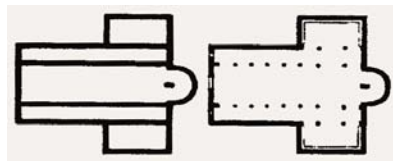
Sjeverno od bazilike stajao je krstionički sklop kojega su pomoćni prostori ostali uglavnom neotkriveni, dok je krstionica izvana osmerokutna, a iznutra kružna građevina sa zdencem u obliku grčkog križa i nalik krstionici u postojećem biskupskom središtu. Jedino su joj dimenzije nešto manje i ima drukčiji raspored stuba u krsnom zdencu. Dyggve je čvrsto vjerovao u arijansku crkvu i pritom se oslanjao na opću povijesnu situaciju i istočnogotsku upravu nad Dalmacijom krajem 5. i početkom 6. st.

No svi su ti argumenti uglavnom oboreni ili dovedeni u pitanje, posebno oni da su u gradovima postojale isključivo biskupske crkve s krstionicom. Inače materijalnih tragova Gota, osobito u graditeljstvu i crkvenom životu, ima vrlo malo i u Dalmaciji i drugdje. Jedino što donekle podržava Dyggveovu pretpostavku

jest to što se među brojnim salonitanskim bazilikama za sada pojavljuju samo dvije prilično udaljene krstioničke crkve. Ostatci su crkve danas pod zemljom i praktički nedostupni [1], [3], [7].

Bazilika "orientalis"

Potkraj 19. st. u jugoistočnoj je zoni dijela *Urbs orientalis* pronađen ulomak nad vratnika s natpisom "Domos SC S...". Bulić je 1923. na istome mjestu pronašao dijelove građevine koju je pripisao ranokršćanskoj bazilici i pritom pretpostavio da se natpis odnosi na salonitanskog mučenika Septimija kojemu je bazilika bila posvećena. Takvu je pretpostavku Dyggve odbacivao ne samo zbog nedovoljnih dokaza za čitanje imena mučenika, nego i zbog male vjerojatnosti da bi se relikvije pohranjene na Manastirinama naknadno prenobile u istočni dio grada [1].

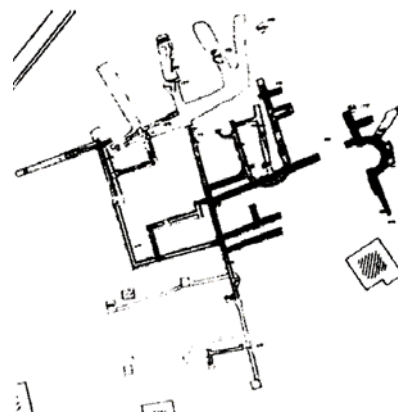
Tlocrt bazilike „orientalis“ (Dyggve je izradio dvije varijante)

Dyggve je naknadno na temelju ostataka, vegetacije i sonde izvedene u prostoru apsida rekonstruirao tlocrt bazilike koju je nazvao "istočnom" bazilikom, ali je zbog nedovoljnih elemenata ipak izradio dvije moguće rekonstrukcije. Ujedno je crkvu datirao u 5. st. sondažna istraživanja izvedena 1979. dijelom su potvrdila, a dijelom ispravila Dyggveovu rekonstrukciju. Iako ni tada istraživanja nisu do kraja provedena, uglavnom su utvrđeni svi elementi tlocrta [3], [4].

Bila je to izrazito prostrana crkva za koju Dyggve navodi da je bila široka 17 m, a prema tlocrtu približno bi tolika bila i njezina duljina. U revizijskim istraživanjima utvrdilo se da je bila znatno dulja (približno 51 m), izgrađena nad antičkim termalnim sklopom te da su djelomično iskorišteni i zatečeni zidovi. Bila je to pra-

vilno orijentirana trobrodna crkva s uobičajenim salonitanskim omjerom širine lađa (1:3) i u obliku latinskog križa (uspravna se i poprečna strana sijeku po sredini). Prostrana je polukružna apside s vanjske strane ojačana s tri snažna kontrafora, od kojih su središnji i južni, usporedno s apsidom, povezani kratkim poprečnim zidom. Istočni se zid produžuje prema sjeveru i jugu, a potvrđuje i Dyggveovu rekonstrukciju o građevini s križnim transeptom. Na granici apsida i prezbiterija nalazila se četvrtasta konfesija s pristupnim stubama, u kojoj su ispod oltara bile pohranjene relikvije nepoznatog mučenika [8].

Bazilika se nalazi u stambenom dijelu današnjeg Solina i pod zemljom u dvorištu jedne stambene zgrade, a sačuvana je uglavnom u temeljima. Ona nažalost nije potom nikada temeljito istražena. Nenad Cambi drži da je istočna bazilika dokaz da su pokapanja oko crkava u Salonu vrlo rano započela unutar gradskih zidova, a to je, kao što znamo, bilo najstrože zabranjeno u rimskim vremenima [4], [7].

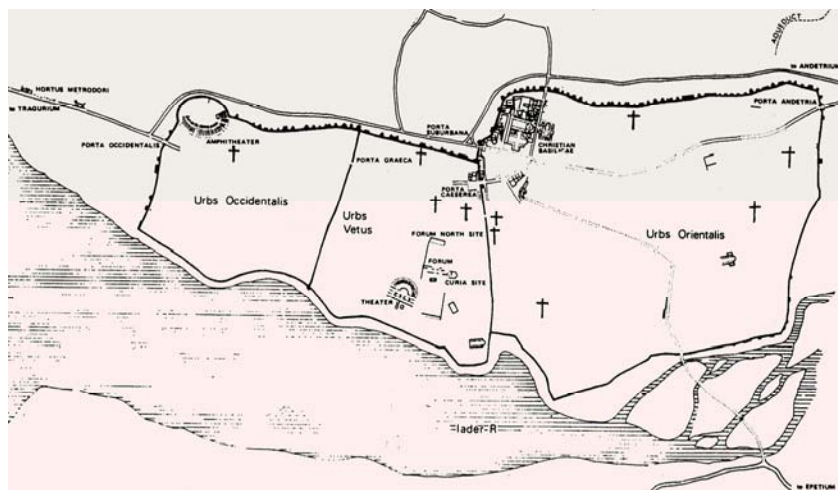

Tlocrt bazilike „orientalis“ prema novijim istraživanjima (Oreb)

U neposrednoj se blizini, u sastavu srednjovjekovne utvrde, nalaze tragovi crkve koja se sve donedavno držala predromaničkom crkvom, ali je utvrđeno da je to izvorno bila bizantska crkva [3]. No o toj ćemo crkvi ipak detaljnije pisati kada budemo predstavljali predromaničke crkve iz starohrvatskog razdoblja.

Pretpostavljene bazilike

U Saloni još ima cijeli niz mogućih bazilika postojanje kojih je više ili manje sigurno. Riječ je o nizu građevina kojima se u trag ušlo manjim sondažnim zahvatima ili nedovršenim istraživanjima i stoga nije sigurno da se u svim slučajevima radi o ranokršćanskim bazilikama.

Bazilike i ostali pretpostavljeni sadržaji u Saloni (prema J. J. Wilkesu)

Tako je svojedobno pronađen dio kamenog natpisa za koji se vjerovalo da je dio sarkofaga, ali se nije moglo utvrditi iz kojeg dijela Salone potječe. Međutim poslije je otkriveno da se radi o nadvratniku građevine s natpisom koji spominje nadbiskupa Maksima. Proučavanjem paleografskih značajki pisma i na temelju vrlo nemarno izvedenoga grčkog križa u kružnici, ulomak je datiran na kraj 6. st. ili poslije, a to odgovara vremenu kada je stolovao biskup Maksim. Stoga se pretpostavlja da je taj biskup u Saloni podigao neku zgradu, vrlo vjerojatno sakralnu. No veliko je pitanje pripada li taj nadvratnik nekoj poznatoj crkvi ili još neotkrivenom zdanju. Zasad se ona naziva "Maksimova" bazilika [3].

U istraživanjima provedenim tijekom 1979., otprilike na sredini istočnoga dijela grada *Urbs orientalis*, pronađeni su još sasvim nerazjašnjeni ostatci koji najavljuju moguću sakral-

nu konstrukciju. Pronađene su četiri masivne kamene baze u kvadratnom rasporedu, na koje se prema zapadu nadovezuje zid s antičkim spolijima. U blizini su zatečeni i brojni ulomci sarkofaga, stupova, fontane i ranokršćanskih pluteja. Nalaz je ocijenjen jedinstvenim u salonitanskoj graditeljskoj baštini, ali nije dana

nikakva preciznija interpretacija, iako konstrukcija podsjeća na baldahinske konstrukcije svojstvene ranokršćanskom razdoblju [3], [6].

U istraživanjima Salone potkraj 19. st. unutar dijela grada *Urbs orientalis* na krajnjem sjeveroistočnom dijelu, nedaleko *Porta Andetria*, pronađen je ranokršćanski nadvratnik s uklesanim križem i mogućim biskupskim monogramom. S obzirom na to da je takvo ukrašavanje crkvenog namještaja bilo često tijekom 5. i 6. st., može se pretpostaviti da je nadvratnik pripadao nekoj biskupskoj crkvi.

Na tom se položaju ne nalazi ni jedna od brojnih Dyggveovih pretpostavljenih bazilika. Ipak novija su istraživanja otkrila veći građevinski sklop neutvrđene namjene koji bi mogao biti povezan s tim nadvratnikom [1], [3].

U dostupnoj se literaturi o Saloni još navode i bazilika uz zidine, ali i ba-

zilika nazvana S koja se nalazi u slabo očuvanim zidovima jugozapadno od *Porta Caesarea*. Dyggve ju je rekonstruirao kao uzdužnu trobrodnu građevinu s polukružnom apsidom i narteksom, a da se radi o ostacima ranokršćanske bazilike svjedoče i pronađeni dekorativni ulomci. Spominju se još bazilika X i bazilika kraj kule [1], [3].

Oratoriji i drugi sakralni sadržaji

Najviše je oratorija, dakle pomoćnih crkvenih sadržaja ili crkava koje su nastale adaptacijom stambenih ili drugih sadržaja još u doba dok se kršćanstvo nije javno ispovijedalo, pronađeno u sastavu gradskoga crkvenog središta. No dijelova ili sačuvanih oratorija ima i na mnogim drugim mjestima unutar salonitanskih gradskih zidina. Tako je nadsvođeni prostor na istočnoj strani amfiteatra nekad bio ukrašen freskom na kojoj su se još početkom 20. st. razabirali likovi svetaca i natpis *Asterivs*. Na temelju toga pretpostavljalo se da je to bio oratorij posvećen Sv. Asteriju i četvorici vojnika Dioklecijanove tjelesne straže koji su početkom 4. st. pogubljeni u amfiteatru. Oratorij je vjerojatno bio zavjetno-memorialnog karaktera i pripada brojnim sličnih prostorima adaptiranim u ranokršćanskom razdoblju. Vjerojatno je adaptiran u prvoj polovici 4. st. kada je izgrađena i bazilika na Kapljuču. Ipak Bulić i Dyggve su kršćansko svetište u amfiteatru povezivali s prestankom gladijatorskih igara u 5. st., a zidna freska upućuje na 6. st. [1], [3].

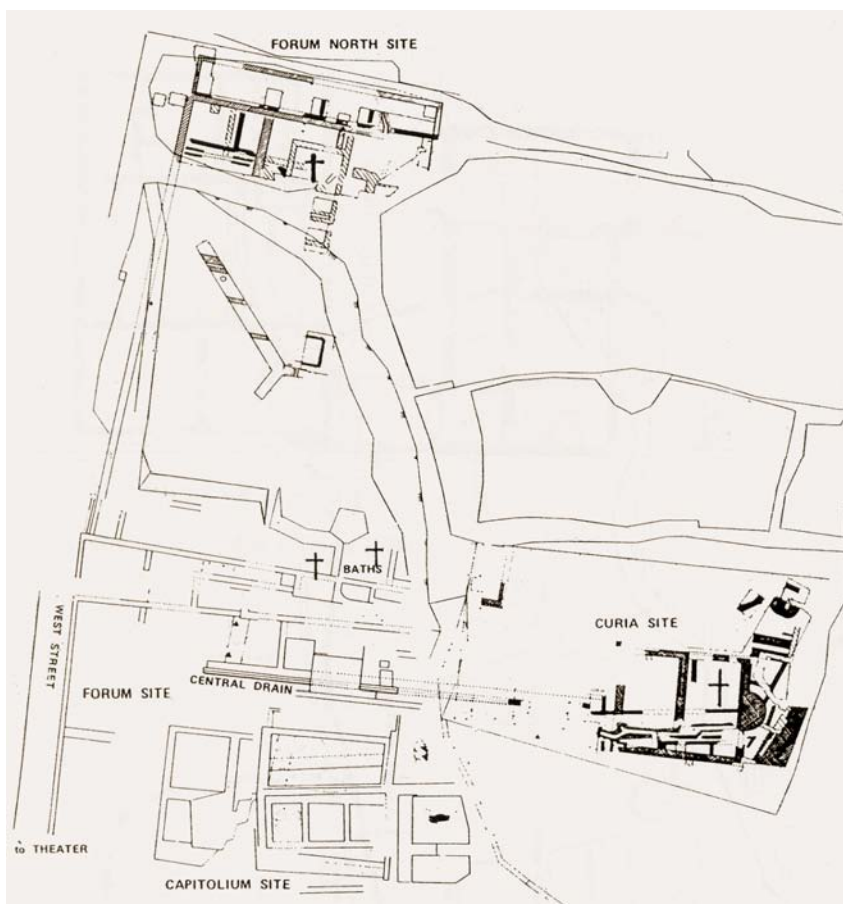
U novijim istraživanjima na lokalitetu Ilinac, na zapadnoj strani dijela *Urbs orientalis*, otkriven je cijeli kompleks stambenih građevina. U jednoj je pronađena polukružna menza na rubovima ukrašena malim arkadama i bez ikakvih drugih obilježja. No kako slični poznatoj ranokršćanskoj oltarnoj ploči pronađenoj na Manastirinama, toj se menzi također

Ostatci amfiteatra

može pripisati sakralni karakter. Na kršćanski ambijent upućuje i više

zatečenih svjetiljki koje su često ukrašene kršćanskim simbolima, zbog

Forum s pretpostavljenim kršćanskim sadržajima (prema Dyggveu)

čega se u literaturi ponekad nazivaju afričkim odnosno ranokršćanskim lampicama. No takve su se lampice podjednako rabile i u profane i u kulturne svrhe.

Ipak opisane okolnosti upućuju na postojanje mogućega kućnog oratorija, uređenoga u jednoj od prostorija građevinskog sklopa na Ilincu [3], [4].

U krajnjem sjeverozapadnom području dijela grada *Urbs vetus* u novijim je istraživanjima otkriven termalni sklop s nepoznatim dimenzijama i rasporedom prostorija. Ondje pronađen ranokršćanski kapitel upućuje na moguće naknadno uređenje oratorija [3].

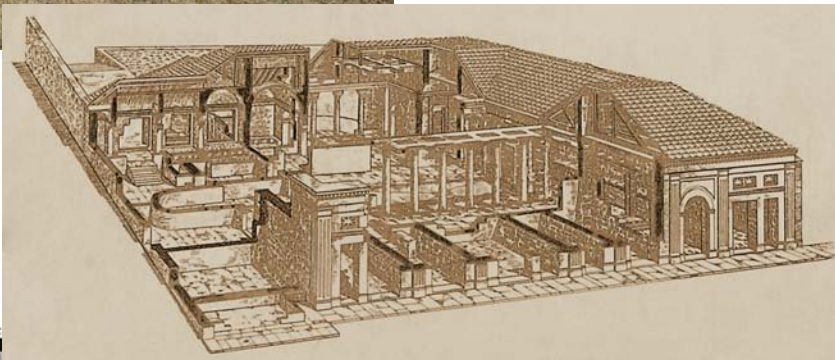
Istražujući salonitanski forum u tridesetim godinama prošlog stoljeća, Dyggve je na njegovu sjevernom dijelu, u blizini hramova i kurije (zgrade za vijećanje), zatekao dva ranokršćanska kapitela i još nešto manjih nalaza iz istog razdoblja, a to ga je navelo da u obližnjoj turnjačnici prepozna tragove crkvenoga gospodarstva. To su bili prvi sakralni nalazi na forumu, ali su naknadno uslijedili i drugi. Stoga se može govoriti o mogućoj snažnoj kristijanizaciji foramskih sadržaja, osobito sjevernoga dijela, koja je započela od 4. st. Osim turnjačnice pronađeni su i ostatci manje pravokutne prostorije s polukružnom apsidom. S obzirom na arheološku slojevitost lokaliteta, tehniku gradnje i nalaz ranokršćanske svjetiljke, na tom je mjestu moguće postojanje kršćanskog oratorija, a time je potvrđena i Dyggveova pretpostavka o crkvenom dobru na forumu [1], [9].

U istraživanjima američkih arheologa na sjeveroistočnom dijelu foruma otkriveni su tragovi spleta zidova 4.-6. st., a pronađen je i niz vjerojatnih ranokršćanskih predmeta s početka 4. st. (svjetiljka, ulomci prijenosnog oltara i mramorne posude). Budući da se zidovi nalaze u blizini kurije, pretpostavlja se da je ta zgrada između 313. i gradnje velikih bazilika

Ostatci kurije na forumu (s kućom u pozadini)

početkom 5. st. preuzela ulogu kršćanske bogomolje, posebno i stoga što je tlocrtom gotovo predodređena za takvu namjenu jer ima pravokutnu orijentiranu građevinu s polukružnom apsidom.

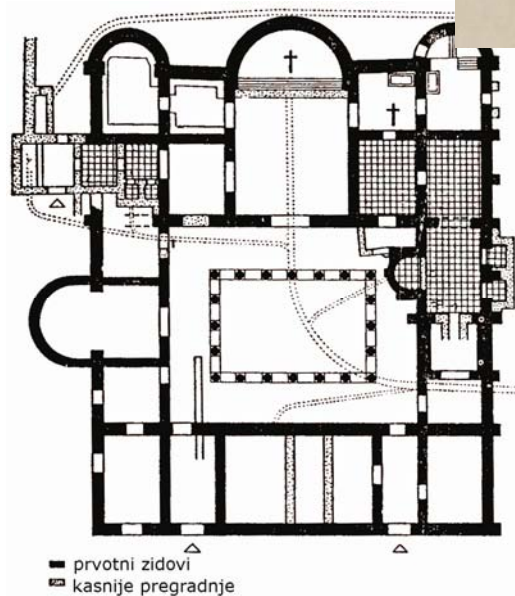
sima mnogih raskošnijih kuća i vala. Iako skromnijih dimenzija, ipak te terme sadrže sve prostorije karakteristične za rimska kupališta, poput otvorenoga peristila, velikog bazena, svlačionice, bazena za kupanje u hladnoj i toploj vodi i ostale pomoćne prostorije. Čini se da su terme građene krajem 2. ili početkom 3. st. na temeljima neke privatne zgrade. Nedvojbeno je međutim utvrđeno da je taj termalni sklop smješten istočno od gradskoga crkvenog središta, barem neko vrijeme, služio i za kršćanske obrede.

Naime na ispustu za vodu središnjega bazena ugraviran je lik ribe, vje-

Terme rekonstrukcija (prema W. Gerberu)

rojatno u svojstvu kršćanskog simbola, a na to upućuju i pilastri s plitko urezanim, vitkim latinskim križevima iz 4. st. kakvi su zatečeni u susjednoj prostoriji. Dyggve je pretpostavio da su ti prostori preuzeli ulogu krstionice prije gradnje krstioničkoga sklopa pokraj biskupske bazilike. Teško je međutim reći jesu li kristijanizirani samo prostori krstionice ili terme u cijelosti. Nije isključeno da je preostali dio termalnog zdanja zadržao prijašnju funkciju, uz određene promjene sadržaja diktirane novim uvjetima [1], [3].

U zaštitnim radovima obavljenim pri gradnji ceste kroz Salonu 1987. godine pronađeni su tragovi zgrade lučkog skladišta s naknadnim preinakama u 6. i 7. st. Da se možda radi o ambijentu adaptiranom za potrebe kršćanskog obreda upućuje

Tlocrt termalnog sklopa s naznačenim kršćanskim sadržajima

Na tragove kršćanstva u sjevernom dijelu foruma, na mjestu gdje je nekada stajao monumentalni trijem, upućuje i pronađeni fragmentirani križ od vapnenca koji bi mogao pot-

jecati sa sljemena krova ili okulusa prozora neke rano-kršćanske građevine.

Dyggve je zastupao stajalište da je hram koji je bio prislonjen uz salonitanski teatar u središnjem dijelu grada nadomak foruma bio također priveden kršćanskim sadržajima, a to je temeljio na činjenici što je to pogansko svetište, za razliku od mnogih drugih, izbjeglo rušenje u ranokršćanskom razdoblju [3].

Salona je za razliku od drugih rimskih gradova slične veličine imala relativno male javne terme, ali to se može objasniti činjenicom da ih je bilo više (na ostacima mnogih poslije su izgrađene neke crkve) i da ih je bilo u komplek-

Ostatci terma danas

nalaz kapitela koji pripada crkvenom namještaju s kraja 6. st.

Tijekom istih istraživanja nedaleko od zapadnoga gradskog bedema i amfiteatra, u sklopu složene i više puta pregrađivane antičke građevine, pronađen je višebojni mozaik s jeleonom koji liže rosu s lišća. S obzirom na to da su u blizini zatečena i dva kasnoantička groba, može se pomišljati na ranokršćanski grobnomemorialni sklop, vjerojatno u sastavu stambene arhitekture, a na to upućuju i ostatci termalnog zdanja [3], [11].

Zaključak

Sve ili gotovo sve što je na ovome mjestu opisano nije moguće ni razgledati ni vidjeti jer se većim dijelom nalazi pod zemljom ili pod nasadima raznovrsnih poljoprivrednih kultura. Naime kolikogod to izgledalo nevjerojatno, te unatoč činjenici da se Salona istražuje gotovo 200 godina, veći je dio prostora zaštićenoga arheološkog prostora antičke pokrajinske prijestolnice i nadbiskupskog središta u privatnom vlasništvu. Na više od 60 posto prostora nalaze se maslinici, povrtnjaci i staklenici, a vrlo dobro uspijevaju i kupus i salata. Dakako ima i prostora koji su potpuno zapušteni pa po njima raste

korov. Stoga te površine s mjestimice uređenim vrtovima i zapuštenim ledinama putniku namjerniku nikako ne mogu otkriti da se radi o najvećem hrvatskom arheološkom lokalitetu i neprocjenjivoj kulturnoj i povijesnoj baštini te mjestu gdje su između 9. i 11. st. postavljeni temelji hrvatske državnosti.

Sva je zemlja koju pokriva stara Salona nacionalizirana 1945. godine, ali vlasnički odnosi nisu bili nikada riješeni pa se prije dvadesetak godina preko ondašnjega Zavoda za zaštitu spomeničke baštine solinskim gradskim vlastima pokušalo izraditi plan obrade zemljišta, kako se ne bi dodatno oštećivali prostori za otkup kojih nema novca, ali se u tome nije uspjelo. Jer terene najmanje oštećuju povrtne kulture, a najviše vinogradi, maslinici i voćnjaci (za čiju je sadnju potreban duboki iskop), a njih je u posljednje vrijeme sve više. Dojam je da u svemu ima i određene špekulacije, iako je zemlja iz naplavina Jadra nesumnjivo vrlo plodna, jer se računa da će se pri otkupu moći dobro zaraditi. Štoviše mnoga su novouređena dobra ograđena žicom te betonskim i kamenim zidovima, a u te su zidove gotovo sigurno ugrađeni neistraženi arheološki nalazi. Iako se vjerovalo da je na prostoru

Salone zabranjena daljnja gradnja, u posljednje su vrijeme unutar prostora koji su omeđivale stare gradske zidine nikle i neke raskošne jednokatnice.

U prethodnih je nekoliko desetljeća otkupljeno zanemarivo malo čestica, što ne čudi jer u Arheološkom muzeju u Splitu, koji se brine o "zaštićenom" prostoru Salone, zaista nemaju novca da plate cijenu znatno veću nego na ostalim predjelima uz obalu. A trebalo bi otkupiti gotovo 3 četvorna kilometra.

Salona je u prošlosti mnogima služila kao svojevrsni kamenolom za gradnju drugih građevina, ali se njezin prostor počeo sustavno uništavati gradnjom Napoleonove ceste početkom 19. st., a nastavljen gradnjom željeznice u dvadesetim godinama prošlog stoljeća. Potom se u osamdesetim godinama gradila nova cesta koja je prešla preko vrijednih arheoloških nalaza. Ali ono što sustavno rade stanovnici Solina i pridošlice koji kupnjom zemljišta na prostoru Salone vide priliku za brzu zaradu vjerojatno prelazi svaku mjeru.

Teško je pojmiti da se na razini države, županije i grada ne može pronaći odlučnost da se barem zaustavi daljnje uništavanje. Čudi također što se na državnoj razini ne pronalaze financijska sredstva da se prostor Salone temeljito zaštiti i otkupi. Nekako se čini da bi to trebao biti jedan od glavnih ciljeva jedne samostalne i neovisne države koja odatle vuče svoje korijene. Začuđuje i određena pasivnost crkve, posebno Splitsko-makarske nadbiskupije, koja u Saloni ima svoje početke s kakvima se rijetko koja zemlja izvan Italije i Grčke u Europi može pohvaliti. S rješavanjem imovinsko-pravnih odnosa i prikladnim uređivanjem grad bi Solin, ali i obližnji Split, dobio veliku turističku atrakciju. A prostor bi Salone mogao poslužiti brojnim arheološkim istraživačima sa stranih sveučilišta, posebno američkih, jer

su sustavna arheološka istraživanja upravo ono što Saloni itekako nedostaje. Jer rekli smo da se u Salonu već dulje vrijeme istražuju samo monumentalni sadržaji, praktički oni koji su prije otkupljeni.

Pripremili:

Krešimir Regan, Branko Nadilo

IZVORI

- [1] Dyggve, E.: *Povijest salonitanskog kršćanstva*, Književni krug, Split, 1996.
- [2] Rendić Miočević, D.: *Salonitana Christiana (II) – Basilica Occidentalis u tipologiji ranokršćanske arhitekture Ilirika*, Zbirka narodnog muzeja Beograd (1979.) IX.-X., str. 87-92
- [3] Migoti, B.: *Ranokršćanska topografija na području između Krke i Cetine*, JAZU, Zagreb, 1990.
- [4] Cambi N. (ur.): *Antička Salona*, Književni krug, Split, 1991.
- [5] Burić, F.: *Escavi a Sud delle basiliche urbane a Salona*, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku (1925.), 47.-48, str. 53-56
- [6] Marin, E.: *Starokršćanska Salona: studije o genezi, profilu i transformaciji grada*, Latina et Graeca VPA, Zagreb, 1988.
- [7] Kapitanović, V.: *Kršćanska arheologija*, Franjevačka provincija Presvetog otkupitelja, zbornik Kačić, Split, 2006.
- [8] Oreb, F.: *Arheological excavation in the eastern part of ancient Salona in 1979.*, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku (1984.), 77., str. 25-32
- [9] Rendić Miočević, D.: *Nova solinska turnjačica sjeverno od foruma*, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku (1952.), 53., str. 205-208
- [10] Rapanić, Ž.: *Solin – grad i spomenici*, Turistička zajednica grada Solina, Solin, 2000.
- [11] Mardešić, J.: *Izvještaj o zaštitnim arheološkim radovima na trasi splitske obilaznice kroz Salonu 1986./87.*, Mogućnosti (1988.), 3.-4., str. 308-309